

Ziyadullayeva Dilafrō'z Narzulla qizi
CHDPU Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
nazariyasi va amaliyoti kafedrası o'qituvchisi

BADIIY-ESTETIK IDEAL VOQEALANISHIDA BADIIY NIYATNING O'RNI

Annotatsiya: Maqolada badiiy-estetik ideal voqeanishi Xurshid Davronning nasriy asarlari misolida tahlil qilinadi. Bunda muallifning tarixiy badialarida o'zbek xalqiga xos bo'lgan estetik ideal tushunchasiga alohida urg'u beriladi.

Аннотация: В статье анализируется становление художественно-эстетического идеала на примере прозаических произведений Хуршида Даврона. Особое внимание уделяется концепции эстетического идеала, присущего узбекскому народу, в исторических произведениях автора.

Ziyadullayeva Dilafrō'z Narzulla qizi
Teacher of the Department of Theory and Practice of Preschool and Primary
Education, CHDPU

THE PLACE OF ARTISTIC INTENT IN THE REALIZATION OF THE ARTISTIC-AESTHETIC IDEAL

Abstract: The article analyzes the occurrence of the artistic and aesthetic ideal using the prose works of Khurshid Davron as an example. Particular emphasis is placed on the concept of the aesthetic ideal inherent in the Uzbek people in the author's historical works.

Kalit so'zlar: estetik ideal, badia, tarixiylik, ijodiy niyat, milliy tafakkur, folklor, axloqiy fazilat.

Ключевые слова: эстетический идеал, искусство, историчность, творческое намерение, народная мысль, фольклор, нравственная добродетель.

Keywords: aesthetic ideal, art, historicity, creative intention, national thought, folklore, moral virtue.

Adabiyotda badiiy-estetik ideal tushunchasiga turli ta'riflar mavjud. Xususan, adabiyotshunos A.M. A'zamov badiiy-estetik idealni, asarda insonning ma'naviy va axloqiy yuksakligini tasvirlovchi yuqori tasavvurlarni ifodalovchi obraz deb ta'riflaydi. A.M. A'zamov quyidagicha fikr bildiradi: "Badiiy-estetik ideal, asarda faqat tashqi go'zallikni emas, balki insonning ichki dunyosidagi ma'naviy yuksakliklarni, ijobiy fazilatlarni ham aks ettiradi. Yozuvchi bu idealni o'quvchiga yetkazish uchun badiiy niyatni amalga oshiradi". Bu fikrda A'zamov badiiy-estetik idealni badiiy niyat bilan bog'laydi va badiiy idealni yaratishda insonning ichki dunyosiga e'tibor qaratadi. [1; B 271]

T.M.Buzhgin esa "Badiiy niyat – bu san'atning va adabiyotning muhim vositasi bo'lib, yozuvchi tomonidan o'zining badiiy-estetik idealini shakllantirishga qaratilgan harakatdir. Bu esa, o'z navbatida, qahramonlarning ichki dunyosini va ma'naviy jihatlarini namoyon etishga yordam beradi". Buzgin badiiy niyatning va badiiy-estetik idealning qanday aloqada bo'lishini izohlar ekan, ularning har biri yozuvchi uchun o'z asarida ma'naviy va estetik yo'nalishni shakllantirishda yordam berishini ta'kidlaydi.[2]

M.K. Tarxanov badiiy-estetik idealni nafaqat badiiy obrazlarning yuksak darajasini ifodalovchi tushuncha sifatida, balki shaxsiyatning mukammalligi va axloqiy yuksalishining jamiyatdagi aks-sadosi sifatida ko'radi. Tarxanov badiiy-estetik idealni yaratishda tarixiy shaxslar va ularning maqsadlari, ichki kurashlari va umumbashariy g'oyalari bilan bog'lashni muhim deb biladi.[3]

A.M.A'zamov badiiy-estetik idealni insonning ma'naviy yuksakligi va ichki dunyosini ifodalovchi tasavvur sifatida ko'rsatadi. T.M.Buzhgin esa badiiy niyatni yozuvchining estetik g'oyalarini amalga oshirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida tushunadi. M.K. Tarxanov badiiy-estetik idealni tarixiy shaxslar orqali voqealanadigan axloqiy va estetik fazilatlar sifatida ko'rsatadi.

Shuningdek, Xurshid Davronning asarlaridagi badiiy niyat voqealanishida estetik ideal ham yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi. Uning asarlari, ayniqsa tarixiy badiiy-estetik yo'nalishdagi qissalari, nafaqat adabiy, balki ma'naviy va milliy tafakkurga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Xurshid Davronning tarixiy voqealar orqali yaratgan estetik tasvirlari o'tmishdagi siymolarni yangi, badiiy jihatdan boy va o'tkir shakllarda tasvirlashga qaratilgan. "Sohibqiron nabirasi" asarida Mirzo Ulug'bek obrazini yaratishda badiiy-estetik ideal voqealanishida badiiy niyat o'z aksini topadi. Ulug'bekning ilm-fan, san'at va siyosatdagi katta roli asarda badiiy-estetik idealni yaratishda asosiy vosita hisoblanadi. Yozuvchi Ulug'bekni faqat tarixiy shaxs sifatida emas, balki uning ichki dunyosini, axloqiy yuksakligini va ilmga bo'lgan cheksiz sadoqatini tasvirlash orqali badiiy idealni namoyon etadi. Ulug'bekning ilm-fan rivojiga qo'shgan hissasi, uning shaxsiy hayoti, ichki kurashlari va o'ziga bo'lgan ishonchi badiiy niyatni amalga oshirishda muhim o'rin tutadi. Muallif bu asarda Mirzo Ulug'bekni ziddiyatlarga to'la hayotini ochib berishga intiladi. Yozuvchi bu obraz orqali o'quvchiga ilm va ma'naviyatning yuksakligini taqdim etadi. Badiiy-estetik ideal asarda nafaqat go'zallikni, balki jamiyatdagi axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni ham taqdim etadi. Xurshid Davron asarlarida badiiy ideal jamiyatga, tarixiy shaxslar va ularning axloqiy qarorlariga asoslanadi. Ushbu badiiy ideal jamiyatga pozitiv ta'sir ko'rsatadi, chunki o'quvchi asar orqali yuksak ma'naviy fazilatlar va axloqiy me'yorlarni o'zlashtiradi. Ulug'bek o'zining yuksak maqsadlariga erishish uchun ilm-fan yo'lida kurashdi.

Uning rasadxonasi va astronomik tadqiqotlari faqat shaxsiy muvaffaqiyatni emas, balki butun xalqqa ilm-ma'rifat ulashish uchun yaratildi." Bu misol asarda Ulug'bekning ilmga bo'lgan sadoqati va muallifning badiiy niyatini aks ettiradi.

Xurshid Davronning "Sohibqiron nabirasi" asari, Mirzo Ulug'bekning hayoti va faoliyatini tasvirlab, o'quvchiga uning ichki dunyosini, insoniy fazilatlarini va axloqiy kurashlarini ko'rsatadi. Bu asar orqali yozuvchi nafaqat tarixiy voqealarni, balki yuksak ma'naviy qadriyatlarni ham ifodalaydi. Badiiy-estetik ideal va badiiy niyat tushunchalari asarda qanday aks etayotganini ko'rib chiqamiz. Asar davomida Mirzo Ulug'bek obrazining yaratilishida uning ilmga bo'lgan sadoqati, ma'naviy yuksakligi va jamiyatdagi o'rni o'zining badiiy-estetik idealini shakllantiradi. Muallif badiiy niyati uning ilm-fan, madaniyat va adabiyotga qo'shgan hissasini ko'rsatishda ifodalanadi. Asar davomida quyidagi misollar badiiy-estetik idealni shakllantiradi: Ulug'bek ilm-fan va astronomiyaga katta e'tibor berib, Samarqanddagi Ulug'bek rasadxonasini qurishga qaror qiladi. Bu tasvirlangan voqea asarda uning badiiy niyatini va ma'naviy idealini aks ettiradi. Ulug'bekning badiiy-estetik idealiga erishish yo'lida o'z ilmiy faoliyatiga bo'lgan sadoqati orqali yozuvchi o'quvchiga yuqori ma'naviy qadriyatlarni taqdim etadi. "U osmon jismlariga qarardi, ammo yulduzlar bilan emas, odamlar bilan yashardi. U raqamlar ichida yashab, yuragida insoniyat dardini olib yurardi" [4].

Bu misolda Ulug'bekning ilmiy tafakkuri – astronomiyaga bo'lgan mehr, raqamlar bilan ishlashdagi iqtidori bilan birga, uning insonparvarligi, xalq dardiga befarq emasligi, ma'naviy dunyosining yuksakligi ko'rsatiladi

Lekin jabru zulmga mone'lik qilish ishini kechiktirish mamlakatni xavfu g'avg'o ostida qoldiradi, jumlai haloyiqning huzur-halovatini buzadi, maslagu tariqatning buzilishiga olib keladi. Qiyomat kuni buni bizdan so'raydilar, surishtiradilar...[5]

Millatning dardlariga darmon bo'lmoq vazifangizdur. Zaifalarni qo'riqlang, yo'qsullarni boylar zulmiga tashlamang. Adolat va ozodlik dasturingiz, rahbaringiz bo'lsun. Men kabi uzun saltanat surmak istasangiz, qilichingizni yaxshi o'ylab chekingiz... orangizda nifoq paydo bo'lmasligi uchun ko'p diqqat bo'ling. Ba'zi nadimlaringiz va dushmanlaringiz nifoq tuxumi sochmakka, bundan foydalanmakka kirishajakdurlar.

Faqat tuzugim va vasiyatim sizg'a to'g'ri yo'l ko'rsatg'ay. Alarga sodiq qolsang'iz, tosh boshingizg'a tushmas..."

Ushbu parcha Amir Temurning yuksak insoniy fazilatlarini - adolatparvarlik, xalqparvarlik, ma'naviy yetuklik va davlatparvarlikni - yorqin aks ettiradi. U o'zining hayotiy tajribasini, davlat boshqaruvi borasidagi donolikni va xalqiga bo'lgan sadoqatini avlodlariga vasiyat qilib qoldiradi. Bu esa uni estetik

ideal darajasiga ko'taradi. Bundan tashqari Xurshid Davron badiiy niyatini ifodalashda tarixiy faktlarni ham shu qadar ustalik bilan ifodalaydiki. Bu asar estetik-idealini voqealanishida badiiy niyatning ahamiyatini oshiradi. Quyida yana bir tasvir yozuvchi mahoratini ochib beradi: Butun Turkiston tarixida o'chmas iz qoldirgan shaxslar Alisher Navoiy, Muhammad Shayboniyxon obrazlarini ham kiritib o'tgan.[6]

Xulosa qilganimizda, Xurshid Davronning "Sohibqiron nabirasi" asarida badiiy-estetik ideal va badiiy niyat, Mirzo Ulug'bek va Bibixonim obrazlarida mukammal tarzda namoyon bo'ladi. Ulug'bekning ilm-fan va siyosatdagi kurashlari, Bibixonimning go'zalligi va axloqiy yuksakligi orqali yozuvchi o'quvchiga yuqori ma'naviy qadriyatlarni, axloqiy fazilatlarni taqdim etadi. Ushbu asar, nafaqat tarixiy voqealarni, balki insonning ichki dunyosidagi eng yuksak maqsadlarni ham aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A'zamov, A. M. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Sharq, 2010.
2. Buzhgin T.M. Adabiyot va estetik ideal. – Toshkent: Adabiyot, 2012.
3. Tarxanov M.K. Badiiy-estetik ideal va uning jamiyatdagi o'rni. - Toshkent: Universitet, 2015.
4. Davronov X. Sohibqiron nabirasi -T: Sharq, 1995. – B.272
5. Norbo'tayeva, Iroda. (2025). THE CONCEPTUAL FRAMEWORK OF FORMING ECOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE TEACHING PROCESS OF THE "EDUCATION" SUBJECT TO PRIMARY SCHOOL STUDENTS. NOON Scientific Journal. 10.5281/zenodo.15333501.
6. Norbo'tayeva, Iroda. (2025). THE CONCEPTUAL FRAMEWORK OF FORMING ECOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE TEACHING PROCESS OF THE "EDUCATION" SUBJECT TO PRIMARY SCHOOL STUDENTS. NOON Scientific Journal. 10.5281/zenodo.15333501.
7. Norbo'tayeva, Iroda. (2025). THE CONCEPTUAL FRAMEWORK OF FORMING ECOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE TEACHING PROCESS OF THE "EDUCATION" SUBJECT TO PRIMARY SCHOOL STUDENTS. NOON Scientific Journal. 10.5281/zenodo.15333501.
8. Usmonchayeva, Shakhnoza. (2025). BOSHLANG'ICH TA'LIM SAMARADORLIGINI TA'MINLOVCHI OMILLAR.
9. Usmonchayeva, Shakhnoza. (2025). BOSHLANG'ICH TA'LIM SOHASIDA O'QUVCHILARGA SUN'IY INTELLEKT ORQALI TA'LIM BERISH VOSITALARI. Muallim Journal of Social Science and Humanities.

10. Usmonchayeva, Shakhnoza. (2023). WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF EDUCATIONAL ACTIVITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS. 11. 664–667

11. Sayliyeva, Mashkura. (2024). O‘QUVCHILARNING IJODIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH USULLARI. Journal of Educational Research.

12. Sayliyeva, Mashkura & Qizi, Muxtorkuli. (2025). THE IMPORTANCE OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN PRIMARY EDUCATION|. 30-35.